

Nom/ Cognom	José Francisco Peris
Data de naixement	1946
Títol	<i>José Francisco Peris, la Fosforera i l'Associació de Jubilats i Pensionistes</i>
Temàtiques	Treball, Fosforera, associacionisme, San Diego
Data i lloc de l'entrevista	Divendres 5 de maig de 2023, a la seu provisional de l'Associació de Jubilats i Pensionistes, al Castell
Equip entrevistador	Etnograma (Nelo Vilar, Laura Yustas)
Enllaç	https://youtu.be/zhPKUlyLTok
Extracte	https://youtu.be/mo4v06dKEP8

Amb José Francisco Peris hi havia molts temes que parlar, però ens vam centrar en dos: d'una banda la Fosforera, de la que va viure des d'una posició privilegiada el seu pas des de la fabricació quasi artesanal amb molta mà d'obra no qualificada, a la mecanització amb molts pocs treballadors. José ens ajuda a descriure l'activitat i el procés de modernització fins a la seua desaparició. A més a més ens va donar accés molt generós a la seua col·lecció de caixetes de mistos en el seu format de luxe, que mostrarem pròximament amb altres materials històrics de Sant Dídac.

La segona temàtica ens descriu l'actualitat de la gestió i l'activitat de l'Associació de Jubilats i Pensionistes d'Alfara i de la Federació d'associacions de jubilats de l'Horta Nord, de les que és president. Tot en un moment històric delicat per a l'associacionisme en general i en particular el de jubilats i pensionistes, que ja reünix a generacions molt distintes.

Sinopsi

José Francisco Peris (1946) ens parla de l'activitat de la Fosforera d'Alfara en les seues últimes dècades, quan patix els majors canvis, però també s'ocupa de la gestió i l'activitat de l'Associació de Jubilats i Pensionistes d'Alfara i de la Federació d'associacions de jubilats de l'Horta Nord, de les que és president.

Transcripció

El tema del recuerdo de Fosforera pues... Jo entrí allí en el 65 a treballar.

En el 65. A vosté com li diuen?

José Francisco Peris.

(Mosatros ho saben però per a que quede...) I l'any de naixement mos lo pot dir?

Sí, l'any el 46. O siga, ara setanta-set. Les primeres orelles [risses].

Bueno, setanta-set hui en dia és molt en forma, eh?

Jo me trobe bé. Jo a la dona mateixa sempre li dic que pa la edat que tenim no tenim malalties ninguna, anem a dir. Sí que hem passat operacions, vale. Però és aixina, un dit, un accident, pues això, les mans cremaes per l'ofici, que era perillós. Però el resto res, se trobem bé, eh? Per això te dic que és lo que té, Fosforera ha segut un poquet... Jo he estat ahí vint-i-huit anys, però normalment va ser perquè quan vengueren la fàbrica de Fosforera Española, va vendre a Swedish Match [*Swedish Match Iberia S.A., 1992-2005*] la marca i demés i la fàbrica. Les fàbriques d'Espanya. Entonces tots els que teníem un càrrec mos donaren la porta. A l'organigrama propi de mando d'ells no els interessava, entonces... despedits, despit improcedent, lo que fóra, però vosatros al carrer.

Perquè els mistos... m'imagine que era una empresa solvent...

Sí, sí. No, si en això el tractament d'això. O siga, el tractament real va ser això perquè en ixé moment tamé va oferir, com volien reducció de plantilla: aquell que vullga anar-se'n, amb les mateixes condicions, despido improcedent, quoranta-cinc dies per any. Adiós y buenas, y buenas adiós. Jo per el ofici pues no tingué problemes; pràcticament jo... férem un intento d'empresa, de muntar una empresa de manteniment però no, no funcionà, o funcionà però tancàrem perquè no volíem més compromís, i después escomencí a treballar en perfileria, Perfiles Valencia. Extrusionat d'alumini, tamé en manteniment. I ahí ja, ahí sí que he acabat ja. I això ha segut un poquet la vida laboral. Que n'hi ha molta història ahí viscuda, pues sí.

Mos pot tornar a contar com va arribar des de València a la Fosforera?

Pràcticament va ser un company de treball, d'estudis: jo estudií en Sant Vicent Ferrer, allí en la Escuela industrial, i un company d'ahí, que viu en Benifaraig me digué això, que havia entrat ell ací en Fosforera a treballar, i diguí: "ahí fan falta, que volen tindre més electricistes", i que estaven parlant de mosatros, i ahí n'hi havia un atre company tamé, i diu: "te presentes? — Pues me presente". Vaig a fer la prova i si hui faig la prova, "ieh, a la setmana que ve a treballar". Pues vale, a treballar. Punto. I sense problemes, después començaves tot el montatge, perquè entonces lo que volien era modernitzar la fàbrica. Entonces volien molta gent d'ofici, i ací tenien poquet... dins de lo que era el taller de ofici érem alrededor de huitanta persones treballant, de tots els oficis. Era una fàbrica forta. Entonces tota la línia, automatització de tot el procés, això escomençàrem l'automatisme i después i hasta el final arribar ja als autómates i programació i demés. Ja volien tindre un equip.

Clar. I quan va arribar vostè encara era el sistema antic: muntonades de dones fent...

Sí, encara entonces hi havia muntonades de dones, sí. Sí, sí, jo entrí en el 65 a treballar i entonces n'hi havia aixina. Ací la història, en el any 63, no sé si vosatros haveu sentit que ahí n'hi hagué una explosió que desaparegueren dos persones. En una explosió de pasta... Jo entrí pràcticament als dos anys raere, però què occurix? La història està ahí, vale, i dins de lo que té férem això, automatització a tope, se va fer la fàbrica nova, se van fer naves noves i això; después vingué la història dels metxeros [*la marca Zor*], amb una polèmica sobre el depòsit de gas. Que ahí n'hi hagué sus más y sus menos perquè tamé se va fer un poquet... Presentar ahí davant... a on està ara Consum pràcticament, ahí montaren per a ficar el depòsit de gas. Pa que ho veren tots.

Mare meua! Pareix mal puesto.

Mal puesto, pèsim. Ahí la Generalitat lo primer que digué: "eh! No". [5 min.] Perquè ahí normalment, tenia ademés l'oferta... l'oferta que me pareix que continua a tres-cents metros de la població. Com a mínim. I és això, perquè mosatros estiguérem, entonces jo estava en el Comité d'Empresa, i estiguí enterat "per què passa, açò o lo atre", vale. I lo primer que dien:

“no, és que el càlcul que se fa en un cas de deflagració del depòsit són tres-cents metres a la redona arrasats”. Aixina com se diu. Arrasats i és que res. A partir ja d’ahí, d’això. O siga, que Alfara desapareixia. Entonces ahí... diguérem, val, açò no, perquè eren 63.000 litres de gas. I si te sona la història, lo dels Alfaques, se’n recordeu d’ells? [es referix a l’accident del càmping Los Alfaques en 1978, al terme d’Alcanar, en què l’explosió d’un camió carregat de propilè líquid va produir la mort de 243 persones, més de 300 ferits greus, la destrucció de la major part del campament i d’alguns edificis]. El mateix gas.

Aquella gent que estava en tendes de campanya...

Sí, sí, a tots ixos, arrasat per complet, i va ser un camió que va bolcar. Que els va torrar allí en la platja. Pues el mateix gas és el que se gasta pa’ls metxeros. Después al final de les negociacions soterràrem el depòsit a quinze metres de profunditat, entonces ahí continuaren els metxeros, montant el metxeros. O sea que pràcticament ha segut això, o siga que això ho has viscut. I después el tema principal és que en el moment que jo entrí Fosforera tenia quatre fàbriques en Espanya. En funcionament, a tope. Però acabava de tancar un montó de fàbriques atres. Fosforera perteneixia al Grupo Fierro, amb molt de potencial econòmic i demés, però ha anat tancant fàbriques anem a dir. Cada cinc anys ha tancat una fàbrica.

Creïa que era una empresa pública o semipública.

No, era privà. Privà a tope. Lo que passa que era una concessió de l’Estat. Perquè el misto, igual que el tabaco, era propietat de l’Estat i era una concessió. Per això pràcticament escomençaren tancant... tancaren la fàbrica en Irún, después una en Madrid, és a dir... que ja n’havien tancat un atra; pues esta atra tamé. I después quedava la de Tarassona y la de València, les dos que eren. Al final tancaren la de Saragossa... o la reconvertiren. Reconvertiren la banda de la fabricació de cerilles, mistos, se la vengueren a... bueno, el de Caramelos; se la vengueren a General de Confiteria i ixé s’ho portà, i se quedaren els tallers com tallers pa [inintel·ligible]. De Madrid un atra cosa, que la sucursal anem a dir, una sucursal, que esta Fosforera tamé tenia en atres països: en Veneçuela, Perú, Marroc... I tamé fàbriques pròpies. Entonces s’enviava tamé materials i fàbriques i s’anava gent d’ací a muntar allí a Veneçuela tamé, a una fàbrica nova. O siga, que... Fosforera tenia pa donar i vendre, però... En ixé moment la decisió ací va ser: el mercat europeu s’ho quedà Swedish Match, el mercat americà se quedà Fosforera, o el grupo. O siga, repartir un poquet el món: a qui toca això, i a qui tocà tocà. I això ha segut un poquet la vida de la Fosforera, a banda de detallets aixina, més grans o més xicotets, que és lo que té.

Quan van tancar va ser quan va vindre gent de Madrid i de...

No, antes, vingueren antes. Quan tancaren la fàbrica d’Irún vingueren d’Irún. Quatre o cinc persones, dos o tres matrimonis. Vale. Quan tancaren en Madrid lo mateix, vingueren tamé set o huit, deu persones... i de Tarassona lo mateix, tamé. Perquè tamé estava l’atra de... hi havia una fàbrica de mistos tamé en Sabiñánigo. Que ixa al final havien comprat o havien muntat — d’això s’enteràrem después—, entonces tamé vingueren d’ahí gent d’ací quan tancaren aquella tamé.

Van fer estos pisos que hi han ací...

Els pisos els varen fer en el 63. I era, anem a dir una política entonces de l’Estat de Franco, que era “viviendas sociales”. Ixa vivienda social era pa això, i entonces eren pa’ls treballadors, per un alquiler mensual i això. I jo visc en uno d’ellos. Jo visc ahí, que va ser de casualitat, perquè ni havíem pensat en casar-se ni res, però fiquen el cartel: “eh, la vivienda el que quiera que se apunte”. Bueno, pues me fique. I era una que quedava lliure. Dic, pues vale. I me la concediren a mi. Entonces comencí a arreglar-me-la tranquil·lament, sense pressa, hasta que decidírem la dona i jo casar-se. “Pues bueno, se casem? —Se casem”. No hi hagué més problema. Entonces no n’hi havia tanta programació com ara. [10 min.] No buscàvem ixé... “anem a fer això a

futur". El futur era anar-se'n de casa. Cànvia un poquet, eh? Perquè això d'anar a conuiuure junts, olvida't, eh? [risses]. No, no, ni... Home, ací una cosa que sempre m'ha d'això, vos la comente, és que entonces quan les dones se casaven si estaven treballant les despedien. I el despido era la dote. Entonces hi ha que vore, la dona, a banda de que se veníem des de València ací pues no era lo mateix, ella treballava tamé en València. Entonces no n'hi hagué estridència.

Quan vosté va arribar, el sistema antic vol dir que hi havia moltíssimes dones treballant ahí encara...

La majoria. La majoria, pràcticament... Jo més o menos, si mal no recorde, aproximadament serien alrededor... unes cinc-centes persones treballant.

Cinc-centes encara, eh?

Sí.

Perquè lo últim que hem publicat és una cosa sobre la huelga que vam publicar en l'any 19 «¡Adelante!» (1919), conflicte laboral a la fàbrica de mistos, i hi havien set-centes... prop de huit-centes persones treballant [en realitat, 729 obrers], de les quals prop de 700 eren dones [625].

El 19 el 1900? Ah, 1919, perquè l'atra huelga ja va ser una que convoquí jo, però en època moderna. Però va ser ja la negociació del conveni de forjat i això.

I quan va entrar vosté n'hi haven 500, i la modernització va...

No, anaven jubilant-se i anaven caiguent. Abans d'això, perquè d'això era... pràcticament no n'entraven i és lo que jo sempre a última hora dia: "ieh, si és que qualsevol màquina que jo dixé, és vosatros al carrer".

Perquè lo que hi havia sobretot eren les que encaixaven.

Sí, sí, les caixetes. No, bàsicament ja n'hi hava un poquet aixina... els grups que mosatros... Además de les caixes estes boniques, ixes que vaig ensenyar jo i demés, ixes eren les boniques, les que se preparaven a mà més boniques. N'hi haven atres que eren... el dia a dia eren màquines més xicotetes, que eren en total tres màquines, però que una, el caixonet, la tapa te venia ficat en el d'això i tu el ficaves en una espècie d'això i l'atra te venia... O sea, una maquineta i eren dos persones les que la portaven. Vale, però n'hi haurien vint, eren quoranta persones. Después escomençaren a fer les màquines més automàtiques, o siga els grups, complejos que mosatros díem, que era la màquina gran, que te ficava... te feia els mistos, te feia tot el procés, però quan acabava ixa mateixa màquina te plenava les caixetes, te l'enviava a on se les encaixava i entonces què ocorria inicialment ixes màquines eren set o huit persones, escomençaren a automatitzar-les i anaren baixant gent. De cada automatització que mosatros féiem pues era menos gent, això era una norma. Después què occurix? N'hi hava molta més faena per exemple de les carteretes, estes de tamé, pues era un procés més lent. Tot això. Era, anem a dir, un poquet el procés entonces. I después igual que els mistos estos de ximenea i demés, això pràcticament era tot a mà. Però això eren detallets i coses d'ixes, i después inventos d'ixos que van fer, de mistos estos grans pa el servici pa l'olor... Ixos detallets d'això. Però el que pràcticament escomençaren a baixar la gent, a anar menos menos menos. Habitualment se treballava a dos turnos, entonces eren mitat i mitat, i entonces esto és lo que anava desapareguent. N'hi hava més mercat: a última hora anem a dir, se produïa al millor un complejo quinze dies. A un turno. O sea, tenien de sobra. Ja la capacitat era tan gran que era... això. Anaves canviant la gent d'una màquina a l'atra pa produir les necessitats que tenien, ja no era això de fer mistos mistos mistos mistos. Aunque mai n'hem fet aixina, eh? Fosforera sempre ha segut: jo tinc que el mercat són deu caixetes, què faig, fabrique pa deu caixetes, no fabrique més. No era això... Perquè tamé n'hi ha problema... problema d'almacenatge, tens

que almacenar en unes condicions de temperatura i demés, home, no hi ha perill perquè no se treballava de tema... amb el fósforo viu, això jo no n'he vist ni a l'escomençar a treballar. N'hi havia una bassa, que és a on estava, a on dien, però que jo no l'he vista funcionar: I la teoria és que això entraven ahí, que estava baix aigua, amb poals, s'agarrava el fósforo i se portava pa la mescla. Després lo atre era simplement una formulació, **[15 min.]** que era lo que més pa això era el clorato, que era lo que això que sí que se produïa, pa això sí que hi havia un almacén a propòsit d'això, amb murs d'un metro, *[intel·ligible]* perquè és la part més explosiva. I a banda d'això estava sempre en tots els puestos tot banyat, ahí entraves i te constipaves, segur. Perquè se treballava molt amb aigua. I conforme baixava..., i quan pràcticament quan jo ja d'això n'érem cent-trenta, cent-quoranta. Ja baixava, ja havia baixat a tope en tots els aspectes. I la producció era immensa. I entonces estaven ja els metxeros. Normalment és això, que normalment mosatros... ahí no se diu per caixeta de mistos sinó per "encendidos". Un metxero té tres mil encendidos. O sea, tu feies el càlcul: "yo hago tantos encendidos, el mercado tantos encendidos". Una manera de càlcul pa *[intel·ligible]*. Una caixeta són quoranta, i punto. I aixina. Per això te dic que *[intel·ligible]*, jo participí en el muntatge de totes ixes màquines, pues això, jo me pasí pràcticament dos anys pràcticament fent quadrets elèctrics pa muntar-los en les màquines. Me portaven el plano: "tin, esta. -Ui, esta. Sí, vale", trrrrrrr. "Ja està muntat. —Un atra, un atra...", i estaven els companys muntant-los en les màquines, conforme venien muntant-los. I això era, conforme anaves ficant més maquinària, menos gent. Menos gent, menos gent, menos gent. I això *[intel·ligible]*. Estem a un moment que és això. Tin en cuenta que pràcticament ací tenien, pues això, la sessió de... es feia "la velilla" que díem mosatros, que era el misto de paper, que era un paper enrotllat, en velilles. Però això era una secció que n'hi havien set o huit persones treballant allí. En rotllos d'ixos pa fer la velilla. Ixos anaven a la màquina d'això. Després els de la madera lo mateix: venien els troncs i ahí teníem un torn i demés que trencaven, tallaven, secaven, al secadero i al puesto. O sea, tot el procés. Després estava la pasteria, lo mateix, a on se feien les mescles de la pasta que després se portaven a la màquina pa que d'això. O siga, tot això eren processos; després estava el laboratori tamé, a on se feien les proves més o menos, perquè ahí és a on passà lo del accident, que va ser un químic i un treballador de pastero. Anaven ahí a fer una prova, segons conten, i se n'anaren a esmorzar. Dixaren la prova feta, mig feta. Però per lo que fóra, pareix ser que no ho dixaren en la batidora fora, i quan vingueren ficaren i entonces molgueren. I ixa fricció va fer... Total eren vint-i-cinc quilos, no n'hi havia més. Les cubes normalment de màquina eren cent huitanta quilos. Però no estava preparat i era diferent. I no era la mateixa pasta. Però ja te dic jo, ixes coses són les que s'han viscut ahí en la Fosforera. Entonces sí que ha hi hagut una reducció de personal molt gran però a base de... vint anys. O sea, anava baixant, baixant, baixant, baixant. A última hora és quan escomençaren a entrar més gent, en plan temporal, però entonces passà ja quan estaven en Swedish Match. Ja havia... perquè quan vingueren estos normalment, a mi me tiraren, anem a dir aixina, pues ja anaren trenta-set persones fora. Ja va pegar un bon baixó, a banda dels que tenien que anar-se'n per obligació, els atres que digueren: "pues si jo tinc mig negoci fora, pues jo agarre la indemnització que és bona, són molts anys, i entonces jo ja tinc un colxonet pa escomençar el negoci". Això ho férem molts, era una manera de... I damunt de la empresa rebaixava. I el tema és ixe, igual que ahí: n'hi havien uns jardins, jardí de césped, ahí se plantava césped, ahí n'hi havia negoci *[risses]*. No, és que el que plantava el césped, a canvi del césped mantenia els jardins, entonces feia el manteniment d'això. Per això dic que ahí han hagut històries hasta de matar jabalins.

Ostras! Arribaven hasta ahí?

Sí, sí. Jo en matí uno. Fent el índio, eh? Fent el índio. I se'l menjàrem. Això ja... Segurament venen per lo que és la vaguà de la sèquia i cosa per l'estil, **[20 min.]** i s'entren ahí. I va ser això: un matí a les cinc del matí me criden per les llums: "Peris, ix pac a fora, que hi ha un jabalí". I dic, va de catxondeo. Jo me'n vaig pac allà i passe pel costat de les màquines les que estaven

[*inintel·ligible*] que tenien una espècie d'espasa a on se fan les tapetes, i n'agarre una. Vaig a fer en plan índio. Ixc fora i el veig "bruam!", ah, pues sí que és de veres! I va ser aixina, de que n'hi havia un gos, un pastor alemà que li va fer una pressa, en l'orella li va clavar les dents a l'orella i no podia huir, i jo li vaig pegar dos garrotades de l'espasa ixa, el deslomí i quan el gos el soltà el desnuquí. Però això va ser en plan índio, eh? Per tot el césped el patejàrem a tope.

No em pensava que arribarien ací els jabalins. Jo sóc de zona de muntanya.

Però sí que arriben, sí.

No ho havia sentit dir mai.

I l'atre viatge va ser que entrà un atre, ahí avisàrem a la guàrdia civil, i ahí pràcticament el tancàrem dins de... n'hi ha una entrà ahí, un passillo vallat i el tancàrem dins. I ahí la guàrdia civil l'ametrallaren [risses]. Són anècdotes... És lo mateix, lo que hem comentat dels Alfaques, mosatros s'enteràrem perquè normalment quan se cau... estàvem muntant una màquina i se cau un company i se pega en l'esquena. "Ieh, no te meneges, quietet". Ambulància. Fosforera, ambulància i estaven fent la notícia d'Alfaques, ací se plantaren vint ambulàncies. Perquè creïen que havia segut Fosforera la que havia rebentat. "No, no, ací uno assoles" [risses], i entonces s'enteràrem de los Alfaques. "No, es en los Alfaques. —Pues aquí no es". I entonces va ser un poquet tamé, com estàvem en el folló d'este que ficaven els mistos, els metxeros: ui, mosca mosca...

El tema és ixe, que principalment és aixina i lo atre... El tema principal de Fosforera ha segut això, ha segut una indústria que dins de les capacitats pròpies no ha volgut evolucionar. Per això comentàrem, ens queixàrem en el seu moment, de que no volien canviar la possibilitat de fabricar, perquè jo... ho comentàvem aixina, quan teníem les reunions en la empresa, els "No, es que... —No, potencial tenéis, n'hi ha: econòmic, tècnic, personal i de tot. Pots fer lo que te done la gana. Però és voler". Perquè n'hi hagué un atre intent tamé de concentració de tallers. I apuntaven ací o en Tarassona. I això pues mos reuniren a tots i diguérem "no. No perquè no és real". Tu agarres una plantilla, aproximadament tens alrederor d'unes quatre-centes persones, entre tots els tallers de tots els puestos. Dels ingenieros superiors, tècnics, dissenyadors, açò, lo atre... Oficials de segona ja no te quedaven, oficials de tercera tampoc i peons no. Tot això te quedava buit. Si tu a ixes quatre-centes persones comences a penjollar baix pa que vinguen tota la gent se te pot quedar alrederor de mil o mil cinc-centes persones. I és lo que díem: què vas a fer, barcos o avions? —No, fàbriques de mistos. —Fàbriques de mistos no fa falta tanta gent. Vols concentrar? Concentra i ja està. Te sobra gent? De acuerdo. Fes-ho, antes de que siguen més majors i no tinguen después possibilitats. Però això era massa fort pa d'ells. Perquè jo lo meu va ser pràcticament als quoranta-huit anys. Quoranta-huit anys en un mercat que no tingues un cert ofici no tens moltes possibilitats. Ja te dic, això lo que mosatros diguérem: "no, no, si tens que desfer-te, son ofici que...", que sí, bueno. En hi haven ací que n'hi haven calderers, que fan calderes i coses d'això per a fer aixina la planxa. Ixes coses les tens, però el mercat fora no n'hi ha. Que són moltes voltes lo que... Ara, lo que motivava en ixe moment a l'hora de dir no. **[25 min.]** Estos feren hasta estudis aixina de "crecimiento vegetativo de población" i demés, per vore si Alfara tenia possibilitats de creiximent. Ah, de maravilla, claro! Però la realitat és que no era lo que se volia. I l'ha provat el temps, que Fosforera ha desaparegut. No és que ha desaparegut d'Alfara, és que ha desaparegut d'Espanya. És lo mateix que ha passat amb tota la indústria que n'hi havia ací en Alfara. Els rajolars. És lo mateix. Alfara pràcticament de tota la contornà venia a treballar tot un mogolló de gent, a tota la indústria que n'hi havia. I de colp i repent s'ha quedat la única indústria que la gent pràcticament encara no l'ha assumit: la Universitat. Perquè tot són queixes amb la Universitat: la vivienda, el aparcament, les tendes, que no n'hi han moltes, perquè ací lo mateix, tendes en queda una assoles. De aixina de menjar una assoles.

Carnisseries n'hi haven dos: cap. Forns n'hi haven tres o quatre: ara en queda uno en marxa, uno que funciona i dos expenedories.

(...) La única manera és que ahí se pegaven, anem a dir... a les màquines, quan la pasta, sempre cauen gotetes i demés, és normal. Això n'hi ha que netejar-ho. Entonces la forma ràpida és pegar-li foc. Això no val. Això no val. Hi ha que humedecir-lo i fora, però què ocorreix? Que se feia aixina, però d'ahí... jo he treballat ahí, jo entre... pràcticament, de la història que jo conec, de antes del 65 el únic incendi el 63 que va ser això. Incendis grans, cap. I restos aixina de foc, res.

Que anem a dir la història: ací escomença els Moròder, escomençaren, perquè ho tenen ahí. Foc: pues normalment anècdotes se pegaven foc ixes maquinetes xicotetes anem a dir com si fóra un quadro, tots els mistos fets ja, els desmontaves pa que els carregaren, qualsevol PUF!, se pegava foc. Vale, però era un quadre assoles, eh? Això és lo que n'hi hava, perquè allò se ficava uno a uno ahí al quadret que n'hi havien, anem a dir, mil mistos anem a dir. O sea, això és el foc que se pegava. Però foc en plan industrial no, o siga, no, jo no ho he sentit mai.

Mosatros veiem premsa del segle XIX o de principi del segle XX, i a vegades sí que apareixen coses aixina.

No, no, exageracions moltes voltes. Perquè les proves... este Ferrer i Bigne és el que escomençà a portar els mistos pac ací, per això té un carrer ahí en Benifaraig [*inintel·ligible*] de tot això. Después començaren els Moròder i después ja començà Fosforera, que va ser una concessió de Franco de vint-i-cinc anys de la d'això. I pràcticament això. Però ixa és la història, anem a dir, del creiximent. I después història de más ahí... de això, pues ha segut tota la industrialització que va ser d'això, d'una fabriqueta que era el convent de Sant Dídac, el convent que en la desamortització de Mendizábal¹ ja no va ser convent més que el nom s'ha quedat, i ahí era un almacén per als mistos. Lo que és la capella, la iglésia; per què? Perquè mantenia certes mesures de seguretat i tot això. Això és lo que ha segut... Después què ocorreix? S'ha fet... i s'ha fet molt, igual que pràcticament, això, que vingueren quan van fer la urbanització que n'hi ha ara, pues vingueren... tenien que fer cates. Bueno, pues anem a fer cates... Ací pues mira —estava jo—, açò no hi hava res. Açò era un camp. Açò un camp. Això no era obra, açò no era açò perquè era lo que jo coneixia. —No, perquè és que ací, per exemple ací havem trobat una terra molt negra. —Dic: sí, és que hi havia una caldera, ahí. I la caldera normalment tot ho anem a dir, de gasoil i demés, sempre va pringant un poquet la terra". O sea, totes ixes coses, però feren ahí cates a tope tota la fàbrica i tot. És que hem trobat ahí ceràmica antiga de [*inintel·ligible*]. Claro, ceràmica, plats i demés, però això més antic era d'això perquè eren restos del convent. I això no és d'un temps... ahí no n'hi hava res. Una de les coses que entonces li preguntí a l'anterior alcalde, que era un tal Sesé.

Enric Cunyat Sesé.

[30 min.] Ahí tots els convents tenien el seu cementeri. Diu: "no, això ja se netejà en el seu dia, no hi ha res". Jo dic: si estos escomencen a afonar i afonen tota la faena, eh? [risses] "No, no, això ja podem estar tranquils que no n'hi ha res". Lo mateix que passà, ahí tenia un pou, un túnel però baix de terra. N'hi hava una espècie de refugi, perquè normalment en època de guerra què ocorreix? El clorato és la part principal d'explosió. Entonces era un possible punt d'atenció militar. Entonces... que eren uns túnels per baix... i estaran. I estaran, perquè [*inintel·ligible*], però a vore qui els troba. No, ahí n'hi hagué un viatge de que quan feren unes de les naves noves feren un d'això, ficaren els pilars, vale, comencen a ficar formigó: un camió, dos camions, tres camions... "Ieh, no s'esteu passant? No para... -Anem baix". Havien taponat

¹ Encara que la desamortització de Mendizábal és més coneguda, el cas concret d'este convent correspon a la de Madoz (1854-1856). La fàbrica s'instal·là el mateix 1854, en principi propietat de José Bigné, que dos anys després s'associaria breument amb la família Moròder.

el refugi de baix, havien perforat i tots a ficar-li sense donar-se còmpters que s'havien passat. I ahí estarà, que això no se toca pa res. Per això dic que són ixes coses que... perquè ahí és lo mateix, ahí baixava un pou que n'hi havia, un pou de barranc, quan venia barranc ahí hi havia aigua. No se gastava. Bueno, inicialment sí que se gastava, después deixà de gastar-se, ja hi havia aigua potable i això. I el tema és ixe, baixàvem a les bombes i entràvem ahí pues lo fàcil: entraves a vore el túnel, a vore, pues res. Quan baixàvem baixàvem allí a fer la revisió de la faena de la bomba del pou pues a lo millor "ieh, que n'hi ha que baixar que no agarra aigua". Vale, pues baixaves a lo millor al pas sigüent i coses per l'estil. O s'apujaven: "eh, que ve barrancà i tens que pujar, si no veus aigua al morro". Pues sí, pues això. I después ja se ficà l'atre sistema, d'aigua potable propi. I luego a última hora se ficà un depòsit de aigua; a on anava ixe depòsit de gas se ficà un depòsit de aigua, però això ja va ser contra incendis. Que quan... al tener metxeros, el seguro forçà a fer una instal·lació contra incendis. Entonces ficaren aigua en un depòsit. Va ser tamé un poquet... com això tenien que fer una espècie de... de tindre personal preparat. Entonces mos feren ahí: "eh, ale: tu, tu i tu, el equip contra incendis". I estiguérem... vingué un inspector de bomberos a donar-mos l'explicació.

Jo normalment ho feia perquè a mi me donaven la part medicinal: "Ese se ha quemado" [risses]. Què vaig a fer-li? No, no, ja te dic: "bueno, ya se ha quemado, ¿qué le hago?". Ens donaren un curset i demés. N'hi hagué un viatge que un company una caldera li pegà una fonà de aire, l'agarrà davant de la bocana: tot cremat. Amb pinzell li ficava la crema! I lo mal és que después el portí a l'hospital. És que és aixina, estàs juant en foc, però són despistes, accidents que n'hi han. Anava a tirar-li foc a la caldera, obri la bocana i en ixe moment bufanà: uah!, tot al complet. [Ens mostra els braços] Això són cremades elèctriques. Eh?, ahí davant. Però això va ser en un atre puesto [risses]. M'agarrà... un rebentó elèctric i m'agarrà davant.

I el resto no, i Fosforera ha tingut molta historieta dins de lo que és, anem a dir, el dia a dia. Después el tema de negociacions, ha segut una empresa que si ha consegut trincar aixina un poquet una negociació... pues han hagut una... simplement els anys que estiguí jo en el comitè d'empresa i demés, una convocatòria de huelga però simplement d'això, de que estàvem negociant en Madrid i aquells pues volien vore la força que teníem. Vale, pues anem a vore la força, però ells juaven amb un poquet de ventaja: mosatros estàvem en Madrid. Això pràcticament... [35 min.] ja pràcticament a les onze de la nit encara estàvem allí en la taula. I la convocatòria estava a les cinc... a les quatre del matí estava ja la convocatòria. Clar, al matí aixina, estàvem a les onze però allà a la una estàvem en València ja. Ací juem a la baralla però juem amb les cartes marcades.

(...) Perquè allí tinguérem una reunió de companys de treball que a l'atra banda són els companys que estaven de jefecillos ací, que estaven davant. Después te juntaves allí que era el director general, vale; el director tècnic general i el atre, el financiero. Els tres. Els demés pràcticament fum de botja, anem a dir. Parlaves directament amb estos. Hasta que ixos tres no parlaven, hasta el director general; hasta que ixe no parlava res. Me'n recorde d'un viatge que me fa —me va fer gràcia, això—: "¿tienes una calculadora? —Yo sí, pero esta es de uno-uno, ¿eh? Aquí no venga... —No, hombre, no, ésa me sirve". Perquè li havíem dit uns datos; fa la prova: "pues tienes razón. ¿Y con esta máquina lo saca? —Yo lo saco con la cabeza o a cabotàs" [risses]. Són coses que dius, bueno, ja hi havia una relació massa... És la realitat, per això moltes voltes parlaves: "els projectes de l'empresa"; bueno, el projecte de l'empresa real, qual és? Entonces moltes voltes te equiparaves bueno, sí i no. Perquè jo ho dia: si la Fosforera estava condenà. El mercat de l'encengut estava de capa caiguda. Entonces si no se reconvertia la indústria en un atra indústria no tenia vida. Lo que passa que al millor me dien agorero o coses per l'estil, pues bueno, lo siento, però jo lo que veig és aixina. És igual com quan vingueren Swedish Match i tot això, els companys ens vàem reunir als quadres elèctrics, i lo mateix: pa mi, si estos volen mantindre la producció fem falta, si no sobrem. Sobrem. A vore, n'érem... sí, érem set entonces, set electricistes, quatre al carrer.

ASSOCIACIONISME: JUBILATS I PENSIONISTES

L'associacionisme normalment està... com te diria jo? Molt decaigut. En Alfara... La gent no agarra compromisos de res. I no de fer, sinó de participar. Entonces totes ixes coses és lo que moltes voltes te desil lusiona, te manté. Perquè normalment mosatros en la Federació [*Federació d'Associacions de Pensionistes de la Comarca de l'Horta Nord de València*], anem a dir... per dir una cosa, lo únic que podem fer és burocràcia. I després ací, l'associació d'aquí fem una sèrie de actes però què ocorre? La part econòmica mos afona. Qualsevol acte que faces... Ací som alrededor de quatre-cents sòcios, esta d'ací.

Això és molt, eh?

Molt bé, però qualsevol acte aconseguixes dos-cents persones i t'alegres. Que ja és, eh? Lo únic que sí que se fa és el repartit aixina, per exemple acabem de fer lo de la mona de Pasqua, que això sí que se fa una pa cada u i una barreta de xocolata. Vale. Això sí. I les caixes de Nadal lo mateix. Però qualsevol acte, un sopar aixina de germanor d'això, pràcticament els dos-cents deu, dos-cents vint persones.

No és poc, eh? No és poc.

Sí, però és que no és un poble gran, ampli, per exemple com podria ser Moncà, sinó que normalment ací és un poble que tots, més o menys coneguts podria tindre eixa possibilitat de conviure més fàcil. No és fàcil. La gent ja de per sí som rarets, i damunt lo de la pandèmia ha ficat més rarets encara. Ara és que... pa molts és ja l'excusa. "És que tinc por", si és que la por és que podem tindre-la tota, però és que tenim que conviure amb ella. És igual que amb totes les enfermetats: amb la grip, els constipats, tot. Tenim que viure amb ells.

No podem estar tot l'any aïslats, clar.

No podem ficar-se dins d'una urna, eh? Normalment sí que veig que, des de, anem a dir, les edats que estic contemplant, ací pràcticament ja estan pels setanta-set, setanta-huit, huitanta, de noranta tenim prou gent. O siga que veus tu que la població no se queda, però la participació... Hi ha alguns punts que s'han tingut... [40 min.] Viatges. Podem fer viatges aixina d'això, i mos ha tocat suspendre molts viatges, perquè no arriben a la gent. Entonces tu arribes, anem a dir, quinze dies abans que és quan més o menys tanques el viatge, i amb vint persones no pots fer el viatge.

No sabia jo que això també s'havia ressentit.

No, clar. I és lo mateix, som quatre-cents sòcios. Anem a dir, podries omplir dos o tres autobusos. Però no els omplies. Per això te dic que la participació deixa molt que desitjar. Però això és el tema de l'associacionisme.

Han hagut viatges, que hem fet l'exposició; xarles també n'hem fet: mèdiques, aixina de salut, el tema de la soledat, totes ixes coses que anem a dir... veus tu que te pot repercutir, que és u dels problemes que té, i és normal, quan falta uno dels dos. Entonces ahí si no reacciona, mal. Al mig any, un any, veus que cau. Si reacciona, fàcil. Anem a dir tot és activitat. Després una de les coses que sempre... per lo menys ha segut la meua inquietud és: quan se jubilem els hòmens la costum és, estem treballant deu, dotze hores, vale, bien. Però te jubiles hui i demà ja no fas res. Ixes dotze hores que abans gastaves en què les gastes? Entonces, tindre ixa semiobligació és molt important. Socialment els mitjos oficials no te van a donar faena. [Risses] Vamos, salvo que te l'agarres igual que jo, eh?, ojo, no t'equivoques. Però veus?, i estic patint-lo també. La comarca de l'Horta Nord, els pobles que són, ara són quinze, pràcticament havem segut díhuit. Però per hache o per be, l'associacionisme va caient, "no, no podemos", pues

vale, sense problemes. Però ací pràcticament, en l'Horta Nord ara en este moment som alreduor de uns huit mil socis. Actes no pots fer, grans, no hi ha ningun ajuntament que s'atrevisca... a on fique jo huit mil...? Aunque siguen un cinquanta per cent, que siguen tres mil o quatre mil persones. Amb problemes o no, i coses per l'estil. Entonces, simplement reunir les juntes directives són alreduor de quoranta o quoranta-cinc persones. Ja tens un equilibri, i fem una assamblea, cada dos mesos fem una assamblea. Antes féiem una assamblea cada mes, però vérem que no hi ha tants de temes com pa això. Entonces anem a ser un poquet més pràctics i anem a dir de fer-ho, i ara la fem cada dos mesos. Cada dos mesos se reunim en un poble de unos o atres sense problemes. Passem, convoquem... les propostes que fem, a vore què temes que n'hi han, però casi tot és això: burocràcia, "xe, que tens que ficar la teua junta al dia", que normalment la Generalitat... si vols demanar algo a la Generalitat si no estàs al dia no pots demanar res. I después ací a l'ajuntament tamé, tamé te demana que estigues declarat i que estigues tot al dia.

Totes ixes coses són les que donen... que vas perdent, i una de les coses tamé és que veus la gent jove que ve raere, supostament: "ja s'ha jubilat. No, l'associació jo no vull. —Ui, per què? —No, és que jo no vull juntar-me en los auelos". Ixa és una declaració moltes voltes... o és que mos falta un regó, [*inintel·ligible*], és aixina, perquè és aixina: dic, bueno, tu t'has jubilat i has passat a la tercera edat que se diu. I ara lo que tens que disfrutar, però disfrutar de veres. I no vas a juntar-te amb els nets, te juntes però perquè tens que criar-los. Eh? Perquè ara és la segon obligació que tenim. A vore, tots els dies aixina, bàsicament veus a qualsevol: "no, és que el net, això...". Estem criant. Ves veges, la societat mana i mana punt d'això. Però dins de lo que té, si tu no t'arrimes, si te quedes en casa sense fer res, al final la casa te se cau damunt. Totes ixes coses són fer-te... **[45 min.]** un poquet el sistema delicaet "de los jubilados jóvenes". Entonces, jo mateix, que agarraves gent pa les juntes directives... Molt difícil.

Entonces vostés tenen una activitat... tenen un espai, clar, i una activitat setmanal...

Setmanal. Habitualment mosatros anem a dir, jo agarre... faig oficina, per dir-ho aixina, el dimarts i els dijous. Per el matí, de deu a dotze, aunque al millor el resto de la setmana estiga tots els dies. Oficialment estic ixos dies. I después anem a dir, el dijous per l'esprà i el divendres per l'esprà juem al bingo. Vale. Hi haven més activitats però què occurrix? Escomencí els dimajos per l'esprà a fer una espècie de programació de cine. De cine propi, de mis CDs que tinc propis i me fiquí a vore pel·lícules. Ahí normalment el viatge que més gent n'hi hagueren érem set. Entonces no volia... "No fiques pel·lícules ací...". Què voleu que fique? Jo lo que tinc és lo que tinc en casa, lo que a mi m'agrada, a més tinc una ratafila molt gran. I jo puc buscar més gent per ahí, però jo lo que vull és que vinga gent, si no ve gent no puc fer res.

Después tamé el tema de xarles porque ací sempre agarràvem això, agarràvem els dimecres per l'esprà, xarles, però què occurrix? Repetides. Com tenim el CEU, moltes voltes del CEU mateix, de Sanitat i demés, a vore la... han vingut, mos han fet unes xarles... Però és aixina, ahí has d'agarrar un poquet quan els estudiants poden vindre i entonces tens que agarrar... i que la gent d'ací tamé. Però què occurrix? Lo que a mi me dol és que tu convoques ahí i tingues trenta persones màxim. I cuentas i pràcticament deu són la Junta. La Junta i a lo millor la Junta i la família. I al final dius "no, ací no n'hi ha...".

I después tenen activitat tot l'any, activitat extraordinària...

Són els viatges. Bueno, normalment ara estos anys de pandèmia és que tenim que recuperar-se un poquet econòmicament perquè aixina perquè no... Habitualment ací fem el febrer fem el dia de San Valentín. Fem un sopar. Pa aproximadament unes dos-centes persones perquè el local que té el poble té un aforo aproximadament de dos-centes persones. S'han ficat més persones ahí però el últim viatge, ja fa quatre o cinc anys, digué: "eh, ni uno més". Se ficàrem prop de tres-centes persones ahí dins. Però no era aixina: sí, però és que escomencí a analitzar

i dic: bueno, ací que passe quansevol tonteria no te pots menejar. I dic: no, no, comencí a fer càlculs, ací taula, ací... Dos-centes, punto. I aixina i [inintel·ligible].

Féiem això, féiem el dia de San Valentín, féiem la setmana cultural, que era una setmana, lo clàssic: la missa de recuerdo a los fallecidos, que jo no sóc partidari, però bueno; n'hi ha que fer-ho se fa. Punto. Ho demanen. Después féiem això, dies de xarla, féiem un parell de xarles, féiem una visita un dia d'un viatge, que igual se n'anàvem al Palmar, a passar al Palmar, o anàvem... en vam fer un atra a Morella, a passar això, un d'això; passàvem per Sant Mateu, Morella, passàvem el dia... Ixos sí que són organitzats per mosatros, però això és lo mateix: poca gent. Perquè això se fa entre setmana: entre setmana ací és un fracàs. Fer qualsevol cosa aixina de viatge és un fracàs. Estan criant [els nets]. És aixina, entonces no n'hi ha, però és que és de lo mateix: les quatre-centes persones... bueno, n'érem cinc-cents, ara havem baixat a quatre-centes. Però que no n'hi hasquen pa fer un autobús... Això ja és... [inintel·ligible].

I después fem la Setmana Cultural i después féiem un dinar o un sopar de germanor que el fem ahí en el pati de l'ajuntament, i ahí sí, ahí haurà arribat, que n'hi han fotografies ahí, al millor hasta de cinc-centes, sis-centes persones. O sea, que no, que n'hi hava de gent. Que per això ara ha anat baixant i dic, bueno, si és que vas a la estadística i açò és impossible, açò és... Això. I después a Fin de Any fem el sopar de Fin de Any, que ho fem allà en el mateix aforo, el mateix. I l'activitat això, les mones en Pasqua, después anem a dir fem reparto de les caixes de Nadal. I la gent això; si és que no se pot fer res més. [50 min.] Si és que els preus se disparen de mala manera. O sea, ahí tinc jo els catàlegs, i bueno, sí, molt bonico, però com te'n vas anar un poquet més a una caixeta que te costa aproximadament alrederor de trenta euros? Mitjaneta, que no té res. Pues multiplica trenta per quatre-cents. Jo dic: "eh, que ací no arribem". Perquè ací normalment... ací la quota, ací en este moment són quinze euros a l'any.

A l'any! Mare meua, i com se finança?

El bingo, se fan loteries, els donatius dels viatges, els que... Bueno, a les companyies les arrepretes, vale? És la única manera. L'ajuntament: l'ajuntament les subvencions no arriben mai molt d'això. O sea, que per molt que digues: "ieh, quiero más. —Y yo, y yo, y yo..." [risses]. Per això te dic que... no, és aixina, si no puc no puc. Habitualment, per exemple els menjars, els dinars estos o sopars, habitualment antes ho féiem mosatros, condimentàvem mosatros. Sí, però jo cada volta l'esquena començava a fer més mal. I entonces això t'ha parat tamé, fas càtering, busques a u o atre. Tu prepara el dinar i jo el repartiré. I entonces te costa un poquet més però no te pegues la palisa.

Antes habitualment l'Associació de Jubilats, ací i en tots els puestos, feien treballs manuals, tallers de memòria, però això ho organitzava la mateixa Associació de Jubilats. Subvencionats per l'ajuntament però ho feien ells. Però quan canvià un poquet la política pròpia de que la obligació dels ajuntaments era fer-ho ells, ja s'agarraren la obligació i estigueren fent-ho, entonces l'ajuntament fa trabajos manuales pa persones majors, de tot el poble, no de l'Associació. Pa tots els del poble. Después fa tamé els tallers de memòria, pa tot el poble, no simplement... Entonces ixa separació representa menos faena, però tampoc agarra molta més gent, no és que se dispara. Per això que l'ajuntament s'agarrà les seues obligacions, o siga, lo lògic que té que fer un ajuntament de la part social. Té que donar servici a la gent pròpia de ell. No descarregar sobre les associacions que facen la faena. Això. Jo senc moltes queixes: "és que antes teníem això". Vale. Però ara l'ajuntament la seua obligació... antes te subvencionava però ara no te subvenciona però ho fa ell. I el resto ha segut això: jo pense que dins de lo que té podem millorar, però si no hi ha participació... Si no hi ha participació estem un poquet afonats.